

A DÉLVIDÉK 20. SZÁZADI TRAUMÁI SZIMBÓLUMOKBAN
Gion Nándor „ifjúsági” regényeinek rejtett történelmi üzenetei*
KURCZ ÁDÁM ISTVÁN

ABSTRACT

Nándor Gion's two most famous historical novels, the Virágos Katona (Soldier with flower) from 1973 and the Rózsaméz (Rosehoney) from 1976, are among the most important Hungarian novels of the Vojvodina. Their plot starts in 1889 and ends on the Holy Saturday of 1941. In these literary pieces from before the change of regime we can only find covert hints to Trianon and to its consequences (the bitter experiences of bearing the fate of the Hungarian minority of the Vojvodina) among the lines and usually on the example of German characters – as I have discussed this in the 2014 conference. These novels did and could not discuss at all the most sensitive topics from before the change of regime, that is the Hungarian rule starting in 1941, and especially the events of 1944. As I have pointed it out in my presentation in January last year, Gion in his next novel from 1977 – which is titled A kárókatonák még nem jöttek vissza (The cormorants have not returned yet) – wrote by symbols about the Hungarian rule in Vojvodina from 1941 to 1944 and especially about the massacre of 1944 committed by Yugoslav partisans.

The Sortűz egy fekete bivalyért (Volley for a black buffalo) from 1982 is the direct continuation of the Kárókatonák novel. In my presentation this year I demonstrate how the Sortűz... novel can reflect in a specific literary way on sensitive historical topics (which are sensitive for political reasons) and on the traumas of minorities using its specific symbols, and especially its symbolic (ally named animal) characters and rites. I also demonstrate how the novel connects to other parts of Nándor Gion's life-work which are just as rich in meaning.

Mivel a szocializmusban a „*rövid pórázra fogott*” történetírás nem taglalhatta az 1944–1945-ös eseményeket és más aktuálpolitikailag kényes kérdéseket,¹ az írókra hárult a feladat, hogy feldolgozzák azokat. Gion Nándor úgy írt róluk, hogy a hatalom nemhogy fogást nem talált rajta, de még ki is tüntette érte. A *Latroknak is játszott* című tetralógia első két regényében (*Virágos Katona*, 1973; *Rózsaméz*, 1976) a trianoni országvesztésről példázatosan,² a kisebbségi lét dilemmáiról pedig általában német köntösbe bújtatva olvasunk.³ A *Virágos Katonáért* Gion megkapta a Híd-díjat, a dilógiáért pedig a legrangosabb vajdasági politikai kitüntetést, az Újvidék „*felszabadulásának*” emlékére alapított, úgynevezett Októberi díjat.

Az 1977-es *A kárókatona még nem jöttek vissza* és 1982-es folytatása, a *Sortűz egy fekete bivalyért* a legegényibb szimbólumrendszert alkalmazó magyar regények közül valók. Gion a legérzékenyebb témákhoz az ifjúsági regény műfaját választotta, s benne egy olyan szimbolikus kifejezésmódot, amely jóval többről beszél, mint például az 1941–1945-ös időszak, de az is jól érthetően benne van.

Az alábbiakban röviden felvázoljuk a *Kárókatona*... jelképes cselekményét, hogy a történetben közölt rejtett tartalmak magyarázata érthető legyen. A szimbolikus idejét tekintve 1944 nyarán kezdődő regényben egy csapat magyar gyerek egész nyáron az elhagyatott vágóhídon játszik, és a vértől vörös falakra főképpen kárókatonákat rajzol, mert örvendezik a jövevényeknek, akik „*három évvel ezelőtt szálltak le az akácfára*”.⁴ A madarak képét a gyerekek később a falba vésik, hogy „*örök időkre itt maradjanak*”.⁵ Veszélyes játék ez, mert a részeges Kocsmáros gyűlöli őket és a madarakat, s le akarja mosatni velük a falakat. A gyerekek tornyot is építenek a nyár folyamán, mert lelkesednek a Kocsmárostól való védelmezőjük, Gergián vadőr tervéért, hogy a torony segítségével a darvakat is lecsalogassák, és újra megtelepítsék a vidéken. Augusztus végén viszont egy pillanat alatt nyomasztóan ködös őszi idő telepszik a tájra. Egy a nagycsütörtöki utolsó vacsorára emlékeztető jelenet után a Kocsmáros, aki korábban már egy darut is lelőtt, és így elkergette a nemes madarakat, most egy kárókatonát lő le, majd a védelmére siető Gergiánt is megöli. Ekkor az időjárás hirtelen veszélyesen ellenségesé válik, és leírhatatlan szomorúság szakad a gyerekek világára. Mindennek vége: „*Burai J. melléből furcsa, nyüsztő hang tört elő. Olyasféle hang volt ez, mint amikor először jött el a Vágóhídra üvölni, és a leölt állatok hangját utánozta. De most egyszerre utánozta valamennyi állat hangját. Sírt Burai J., vonított, mint a megkínzott állatok, beleüvöltött a mocskos felhőkbe. És vele együtt sírtunk mindannyian, összeöleleztünk ott a torony tetején, összedugtuk a fejünket, és sírtunk, ordítottunk egyre hangosabban és hangosabban. Nem láttuk a csillagokat, a zongorát sem hallottuk már. Semmi sem volt körülöttünk.*” Ezekkel a mondatokkal végződik a mű törzsszövege az 1944-es események 33. évfordulóján.

A regényt keretező fejezetekben a mesélő, aki hosszú idő után tér vissza gyermek-kora színhelyére, megállapítja, hogy a szomorú eset óta nem jöttek vissza a kárókatona, elgazosodott a táj, és elszaporodott a kakukk, amit nem szabad elkergetni,

mert „*védett madár*”. Reményteli fejlemény viszont, hogy a helyben maradt régi barátok továbbörökítik a kárókatona szeretetét, és elég sok magyar gyerek van a környéken, akik lelkesednek a toronyért, és segíteni fognak az új vadőrnek továbbépíteni. Így azzal a bizakodással ér véget a regény, hogy „*egyszer majd ismét lejönnek a kárókatonák. Lehet, hogy a darvak is.*”⁶

A *Kárókatonák*... tömény allegória: minden mozzanata megfeleltethető valamely rejtett tartalomnak. Az akácfa például a Délvidéket, a kárókatonák a visszavárt magyar katonákat, illetve az 1941–44 közötti kis magyar világot, a darvak az első világháború előtti békeidőket, a Kocsmáros az ellenséges hatalmat, az időjárás változása az 1944. őszi „*még hidegebb napokat*” jelképezi. Gergian az akkoriban megölt magyar apákat, halála körülményei az egész délvidéki magyarság kálváriáját, a kakukkok a második világháború után betelepített, politikailag megbízható délszlávokat, a toronyépítés pedig a Magyarországhoz való tartozás vágyát jeleníti meg.⁷

Az író szavával szólva „*trükkösködő*” ifjúsági regényt viszont kiadták Jugoszláviában, fordítások készültek belőle, iskolai kötelező olvasmány lett, sőt a szerző már a megjelenés évében megkapta érte a Szerbiai Oktatási és Gyermekvédelmi Szövetség által odaítélt Neven-díjat is.⁸ Akárcsak öt évvel későbbi, nem kevésbé furfangos folytatásáért, amelynek *Sortűz egy fekete bivalyért* a címe. A következőkben azt fejtjük ki részletesen, hogy a *Sortűz*... című regény (és egykorú filmadaptációja)⁹ érdekes utalásaival, különösen szimbolikus (nevű) (állat)szereplőivel és rítusaival mennyiben adhatja politikai okból érzékeny témák reflexióját, és ezek által hogyan kapcsolódik Gion életművének más, gazdag jelentésű részleteihez.

A *Sortűz*... felütésében utalásokat találunk a nyár végén játszódó *Kárókatonák*... tragikus végkifejletére, illetve arra, hogy az ősz – amitől azt várták, hogy majd ellefledteti a halált – „*éppen olyan rohadt*” lett, mint a nyár vége volt, „*és hogy ismét meg fog halni valaki*”.¹⁰ Arról olvasunk rögtön az első oldalon, hogy az énekszakos Novák tanárnő állandóan harmonikakíséret melletti éneklésre kényszeríti a regényszereplőket. Emiatt „*én személyesen a harmonikát is utáltam, különösen, ha Novák tanárnő játszott rajta*”¹¹ – olvassuk a főhős szájából. A tanárnő és a fiúk közötti ellentét ugyanakkor régebbi keletű. Akkor robbant ki, amikor a fiúk beszöktek a Kultúrotthonba, ami „*azelőtt apácázárda volt, de a háború után kisöpörték onnan az apácákat, az épületet átalakították, [...] egy-egy kis lakást is elrekesztettek a gondnoknak és a Novák tanárnőnek, merthogy ő volt a Kultúrotthon igazgatója.*”¹² Az újdonsült kultúrotthonba beszábadulva aztán a tanítóképzős Kovács Pali hegedűt fogott a kezébe, majd „*rázendített a Mennyből az angyal-ra. Erre mi hárman, Hodonicki Oszkár, Virág Péter, meg én elkezdtünk énekelni. Következett a Csordapásztorok, a Fel nagy örömmre és még néhány karácsonyi dal.*”¹³

Kovács Palit egy korábbi Gion-regényből már ismerjük. Ő az, aki „*folyton gúnyolódik mindenkivel, és ezért sehol sem szeretik. Egyetlen munkahelyen sem tud*

megmaradni sokáig, néha hónapokig lődörög munka nélkül, [...] de nem tudja befogni a száját.”¹⁴ Az idézett Testvérem, Joábban a Kovács Pali nevű fenegyerek az egyetlen felismerhetően (ezért hangsúlyosan) magyar nevű szereplő. Nem véletlenül, ugyanis megtudjuk róla, hogy az 1944-es vérengzésekkor megölték az apját, ezért gyakran célozgat az egykori rendőrpáncsnoknak az 1944 őszen történetekre; például ebben a jelenetben: „A gramofonos teremből kihallatszott a Kovács Pali hangja: most is Opatot nyomorgatta, magyarázta neki, hogy milyen örült nagy hiba volt Opat részéről, hogy az agyonvert emberek családtagjait élve hagyta. Bizonygatta neki, hogy az lett volna a helyes eljárás, ha a hozzátartozóikat is kiirtja, ez a művelet abban az időben, közvetlenül a háború után, amikor még Opat volt a rendőrfőnök, igazán nem ütközött volna komolyabb nehézségekbe.”¹⁵ Kovács Pali neve csak abban az 1969-es regényben és ebben a jelenetben jelenik meg az egész életműben. A Sortűz...-ben a Kovács Pali kezdeményezte dalolásra aztán a Kultúrotthonba „beviharzott Novák tanárnő is, magánkívül volt, sikoltozott, felrohant hozzánk a színpadra, kitepte a hegedűt Kovács Pali kezéből, minket meg lehordott mindenféleképpen, figyelmeztetett, hogy ez itt többé nem apácázárda, nem a sötétség fellegvára, nem tűri, hogy a klerikális reakció szellemét felélesszük, az ilyen dolgokat énekeljük a tér másik oldalán, a templomban. Örök időre kitiltott bennünket a Kultúrotthonból, azzal elrohant, kezében a hegedűvel meg a vonóval.”¹⁶ Talán nem véletlen, ami történt: a közvetlenül a háború után játszódó regényből a nyílt ideológiai–politikai konfliktus (karácsonyi dalokat éneklő diákok – kommunista énektanár) mellett a(z újra) többségivé lett szlávok, illetve kisebbségivé vált magyarok ellentétére való burkolt utalásokat is kiolvashatunk. Kovács Pali hangsúlyos és gyakori magyar családneve mellett Novák tanárnő a szlávság körében leggyakoribb családnevet viseli. Nevének jelentése ráadásul az, hogy „újonnan érkezett, új betelepülő”,¹⁷ ami egybeesik az általa szimbolizált hatalomváltásnak azzal az aspektusával, hogy immár nemcsak igazgatóként uralja az egykori katolikus zárda épületét, hanem maga is benne lakik. A hegedű pedig, amit Novák tanárnő elvesz a fiúktól, jellegzetesen magyar népi hangszer, a harmonikát viszont, amivel a fiúkat kínozza, inkább a szerb népzeneire tartjuk jellemzőnek. (A Magyarországon forgatott filmben úgy mutatkozik meg a hangszer körüli szembenállás, hogy a tanárnő a „Szép gyermekem, jöjj ki a rétre, hol traktorok hangja zenél...” kezdetű mozgalmi dal harmonikakíséret melletti szolmizáltatásával terrorizálja a gyerekeket.)

Annak is lehet jelentősége, hogy amikor a fiúk újra beszabadulnak a Kultúrotthonba, bosszúból leszednek egy „égőpiros” és egy „sötétkék” művirágot a falról, amiket Novák tanárnő készített (a művirággal való dekorálás a mániája), majd a Fenyvesi fiúk „a kék és piros szirmokról lefújták a port, aztán szép tempósan enni kezdték a művirágokat”.¹⁸ A „sötétkék” és az „égőpiros” (egy vöröscsillagos fehér sávval elválasztva) a jugoszláv zászló színei voltak.

A Sortúz... központi motívuma az elmenekült német téglagyárosok, a Schankok elrejtett kincse: két hordó első osztályú barackpálinka, amely Ácsi Lajos gróf szerint „ott nemesedik a földben, és várja a gazdáját”.¹⁹ De „Schank Frici soha többé nem tér vissza. – mondta Fodó tanár úr. – Ha pedig visszatér, felakasztják.”²⁰ Olvasunk egy Nébald nevű öreg könyvelőről is, akiről azt tudjuk meg, hogy bár „sváb volt ő is, akár a Schankok, de a háború után ő magyarnak vallotta magát, úgyhogy hosszas hercehurca után végül is nem telepítették ki...”²¹ Nem furcsa ilyeneket olvasni egy jugoszláviai ifjúsági regényben? Fodó tanár úr pedig „nem azt tanította, ami a könyvben volt”, „történelemlönyveink ugyanis dögunalmasak voltak. Az emberek valahogy kihullottak belőlük.” S közben a diákok falaztak neki: „a legjobb tanárnak tartottunk, és az ő kedvéért otthon a történelemlönyveket is bemagoltuk, arra az esetre, ha tanfelügyelő jönne”.²² Milyen sokan így voltak ezzel, ódzkodva a tananyag tömény ideológiájától, de vajon hányan írták le nyíltan ezt az elterjedt gyakorlatot 1982-ben?

Visszatérve a burkolt megfogalmazásokhoz, a rafinált írói képzelet szüleménye az alábbiakban ismertetett sírhely és a hozzá kapcsolódó babona. A regénybeli nevezetes síron ez olvasható:

„Hofanesz Paula – 1941, élt fél évet
Hofanesz Angéla – 1942, élt 27 napot
Hofanesz Blanka – 1943, élt 42 napot
Hofanesz Noémi – 1944, élt 4 hónapot
Hofanesz János – 1914 †
Hofanesz (szül. Vécsey) Etelka – 1922 †”²³

1. kép: A honfesz sír fotója

A gyerekszereplők szerint az 1941-ben, 1942-ben, 1943-ban és 1944-ben, tehát a rövid magyar uralom egy-egy évében (!) elhunyt Hofanesz testvérek sírjának a megkerülése, illetve a szerencsétleneken való őszinte és hangos szánakozás fordíthatja csak jobbra a sorsukat. A kislányok elhalálozási évei mindenképpen szimbolikusak, annál is inkább, mert az 1944-ben meghalt Noémi éppen a magyar katonaság visszavonulása közben hunyt el;²⁴ és szimbolikusnak lehet tekinteni Hofanesz János (talán a nagyapjuk?) elhunytának 1914-es évszámát is, hiszen abban az évben kezdődött az a háború, ami a nemzeti tragédiához vezetett. Ezzel szemben „Hofanesz (szül. Vécsey) Etelka” halálának 1922-es dátuma valószínűleg azért nem például a fenti sorozatba illő 1918-as vagy 1920-as évszám, mert az már túl direkt célzás lenne; a Vécsey mint magyar nemesi leánykori név viszont mégis a régi úri, azaz az első világháború előtti magyar világ végére utalhat. Ráadásul a Vécsey – amellet, hogy szenttamási magyar családnév – a délvidéki harcokhoz több szálon kötődő aradi vértanú vezetékneve is. Az utolsó, a sorozatból kicsit kiálló 1922-es évszámmal viszont az író mégis ügyesen tereli el a figyelmet a fentebbi nevek és dátumok szimbolikus voltáról.

Az ugyanebben a regényben emlegetett Szlimák család és sírboltja ma is megtalálható Szenttamáson, de Hofanesz vezetéknévű személy nem hunyt el ott azokban az években.²⁵ Ez arra mutat, hogy az író ennek a babonának a megkonstruálásával a közösségi emlékezet életben tartásának fontosságát hangsúlyozza, illetve a rítusba csomagolva egy álcázott utalást tesz a visszavágyott magyar világra, amely iránti nosztalgiára a regény megírásának idején máshogy nem lehetett célozni. És valóban: a sírkerülő fiúk számára az emlékezés kötelességként tételeződik: csak akkor

2. kép: A Szlimák család sírköve

várhatják sorsuk jobbra fordulását, ha életben tartják a múlt emlékét, oly módon, hogy őszintén és látványosan sajnálkoznak a sír fölött.²⁶

Jellemző, hogy a regényben az író által kitalált jelképes szerepű Hofanesz sír mellett éppen egy 1944-ben meghalt (valószínűleg a partizánok által megölt) fiatal-ember, Szlimák Péter sírja kerül még a figyelem középpontjába: az ő sírköve jelent fedezéket a gyerekeknek a Szelíd Róka nevű macska felrobbantásakor.²⁷ A regényből nem derül ki, hogy „a Szlimák család kriptája” is egy 1944-es halottat fed, ezt helyi ismereteinkből tudjuk. Mégis jellemzőnek tartom, hogy Gion – ha csak utalás szintjén is – éppen a Szlimák-sírt, azaz egy a temető bejáratához közeli, a halott fiú fényképével és hosszú sírverssel ellátott 1944-es sírkövet: Szenttamáson a maga nemében a legfeltűnőbb helyen lévő és a legdíszesebbet emelte a regény szövegébe.

Azt, hogy a Hofanesz-sír szertartásos kerülgetése és az ott nyugvó kislányok nevének skandalása történelmi traumákat feldolgozó gyászmunka, a regény film-adaptációja is megerősíti. A filmben a sírkerüléskor az 1944-ben elhunyt „szegény Noémi” neve után még az egykori patikusról, a „szegény Braun bácsi”-ről is megemlékeznek, akinek a helyi zsidó temetőben a sírját is megtalálják. Braun bácsi unokája azt mondja a filmben, hogy „az én édesapám állva halt meg, fürdés közben”, amivel nyilván a gázkamrákra céloz. Ezért nem ráfogás kijelenteni, hogy a filmbeli sír körül menetelő fiúk a Hofaneszek és Braun bácsi nevének együttes ismételéssel a délvidéki magyarság legsúlyosabb traumája mellett az Európát (és benne a magyarságot) ért legnagyobb 20. századi veszteségre: a zsidóság kiirtására reflektálnak.

A regény egyik legfontosabb gyerek szereplőjét Burai J.-nek hívják. A Braun és a Burai név eltérése mindössze egy betűnyi. Burai J. megfelelőjeként szerepel a filmben Braun bácsi unokája, Dávid, aki kérdésre ki is mondja magáról: „– *Te zsidó vagy? – Az. Körülmetélt.*” Burai J.-n kívül senki más nem kap új nevet a filmben a regényhez képest, csak ő, az osztályba később jött, ezért kívülállóságát mindvégig megőrző fiú, aki az elesettséget, a különbözőséget (értsd: a kisebbségi létet) leginkább megélt és legmélyebben átérző szerepet játssza. (Azért lehetett célszerű a filmben zsidóvá tenni a regényszereplőt, hogy a magyarországi nézőközönség is át tudja érezni a karakter kisebbségi problematikáját. A filmben Dávid még a regényben abszolút negatív szerepű Kanegéren, a cigány ócskavasason is szánakozik, mert „mindenki csak őt bántja”.) Burai J.–Dávid a külön, a más (értsd megint: „a kisebbségi”) macska felrobbantásakor a saját élete kockáztatásával is megpróbálja kiszabadítani a „Szelíd Rókát”, de sikertelenül: „Burai J. véres arccal [...] áll az akácfa alatt, a macska pedig elszabadult”.²⁸ Mert a fiú hiába oldozta el a fától a kivégezni akart „kisebbségi” macskát, az sajnos a hátára kötözött robbanóanyaggal együtt iramodott el az akácfától. Talán nem véletlenül éppen onnan, azaz a Délvidéket jelképező növényről, hiszen a *Kárókatona...-ban* is akácfán fészkeltek a jelképes szerepű madarak, és – ahogy a *Sortűz...* narrátor–főszereplője mondja – „kétségbeesett gömbakácok hívták fel a figyelmünket a Hofanesz család sírboltjára”²⁹ is.

A Hofanesz-sírbolt történelmi traumákat jelképez tehát, de nem kerülhetett rá két fontos, mert túl direkt dátum: az első világháború elvesztésére utaló 1918-as, illetve a Trianonra utaló 1920-as évszám. Máshol viszont a 18-as szám mégis hangsúlyos helyzetű: a narrátor–főhősnek, a helyi, a *szenttamási* nézőpontra utaló Tamásnak a nevét egyetlen alkalommal olvassuk a regényben, mégpedig akkor, amikor kiderül, hogy van tizennyolc puskagolyója.³⁰ Azért is tulajdoníthatunk jelentőséget annak, hogy éppen 18 puskagolyója van (illetve maradt) az elbeszélő–főhősnek, mert a regény *„címszereplőjének”*, a tragikus körülmények között kimúlt Bódi bivalynak ezzel a 18 puskagolyóval adnak majd sortüzet: *„Ha nem a temetésekor, hát utólag”*.³¹ Ebben a kontextusban a bivalynak – mint a vidéken kihalóban lévő faj³² – egyik utolsó példányának elpusztulása, illetve az arról való megemlékezés jelképezheti az 1918-ban véget ért magyar időköt, illetve azok elsíratását. – A másik bivaly pedig esetleg a negyvenes évekbeli rövid magyar világ emlékének jelképe lehet: bár már elég rozoga állapotban van, de még él...

A lecsúszott, de egyedülként helyben maradt³³ nemesember, Ácsi Lajos hasonlít a bivalyokhoz: ő egy kiveszőben lévő embertípus utolsó példánya. A háború utáni világban, a szocializmusban, főleg kisebbségben már nem bizonyul a túléléshez megfelelő stratégiának a saját szilárd értékrendje szerint élő, a kiélezett helyzetekben is jellemesen viselkedő³⁴ földesúr gerinces magatartása. Nota bene, a bivalynál is konkrétan gerinctöréshez vezetett a kollektivizált új világ. Közös lónak túros a háta, közös bivalynak pedig a gerincét törik – minthogy materialista módon csak a fizikai erejét akarják használni, *„személyiségére”*, *„jellemére”* nincsenek tekintettel.

Csaknem minden javának elkobzása után a bivalyokhoz hasonló mostoha sorsra jut Ácsi Lajos is. Az utolsó nemesember halála (annak előzményei, körülményei, majd a temetés) szintén utalhat jelképesen az 1918-as őszre, amikor de facto, illetve 1920-ra, amikor de iure is elszakították Magyarországtól a Délvidéket. Hiába történt ugyanis *„csoda”* a téglagyárban Schank Frici pálinkájának megtalálásával, azután nem a várt kocsmai vigalom következett, hanem olyasmi, ami sokkal inkább egy vesztes háború után méltósággal visszavonuló hadsereg gyászünnepélyére emlékeztet: *„És ekkor a téglagyárban, a lóistállóban felcsendült Ácsi Lajos hangja. Érces hangon énekelt valami nagyon szomorú dalt. [...] Aztán felbődült Adamkó is, majd csatlakoztak hozzájuk a többiek, énekelt mindenki, hangosan és komolyan [...]. Aztán kijöttek az udvarra a munkások, indultak hazafelé. [...] szépen egyenesen mentek a sorban, mint a katonák, még fáradtnak sem látszottak.”*³⁵ Aztán az önfeledt ünnepi hangulatban Ácsi Lajos a hideg őszi éjjelen énekelve belefeküdt a folyóba, és ott mosolyogva kihűlt. Nagy elragadtatásában saját maga *„önként és dalolva”* mondott le az életéről. Felelőtlenül, óvatlanul. Valahogy úgy, ahogy Gion *Virágos Katona* című regényében Váry földesúr és Frédi nagyságos úr is a régi Magyarországról, hiszen csak ittak és vadásztak, közben karba tett kézzel nézték a Monarchia

széthullását. Vagy ahogy 1918-ban Magyarország őszirozás békemámorban úszó, a demokrácia megvalósulásától megrészegedett vezetői is önként mondtak le az önvédelemről: határaink védelméről, ami után a szerbek rövidesen Baját és Pécsét, a csehek Balassagyarmatot, a románok pedig például Kolozsvárt és Nagyváradot foglalták el.

Ácsi Lajos temetésekor az időjárás is veszélyessé változik (akárcsak a *Károkatonák... vége felé*, ahol az 1944-es „*még hidegebb napokat*” jelképezve lett ellenséges a természet): „*Nagyon hirtelen megváltozott az idő Ácsi Lajos temetése napján. – A tél szaga érződik – mondta megborzongva Hodonicki Oszkár. – Nagyon rövid lesz ez az ősz. – Bár még rövidebb lett volna – mondtam. – Ilyen bitang rossz őszt még nem éltem meg. – Minden rosszul alakult körülöttünk – mondta Virág Péter. [...] – Az éjjel azt álmodtam, hogy már tél van – mondta Hodonicki Oszkár. – Derékig ért a hó, és a hóban elvadult kóbor kutyák jártak. Rengeteg elvadult kutya.*”³⁶ A fenti kép pedig az 1918–1920-as fordulat délvidéki magyar közérzetének a képe lehet,³⁷ azért is, mert az utolsó magyar nemes temetésén a pap ilyen alkalmakkor szokatlan bibliai helyről olvas fel többször is: „*Berecz Máté plébános szép hosszú beszédet mondott, és időnként felolvasott a bibliából, főleg Ezékiel könyvéből. Jóformán semmit sem értettünk belőle. Pedig Berecz plébános többször is körülnézett nagyon jelentőségteljesen.*”³⁸ Nos, a jelentőségteljes körbetekintésnek az lehet az oka, hogy Ezékiel könyve főként a kisebbségivé válásnak, a diaszpóra kialakulásának a tematikáját dolgozza fel. A próféta főként Jeruzsálem megszállásáról és pusztulásáról: az Izráelt érő ítéletről, a zsidó nép fogságba viteléről és szétszórásáról szól – az ÚR büntetéseként. „*Aztán a kántor énekszóval elbúcsúztatta Ácsi Lajost a barátaitól, de senkit sem nevezett meg a barátai közül.*”³⁹ Itt Vörösmarty víziójára asszociálhatunk: „*S a' sírt, hol nemzet súlyed el, Népek veszik körül, 'S az ember' millióinak Szemében gyászkonnyúl.*”⁴⁰ Valójában viszont ki sirat egy veszni indult országot azok közül a (más ajkú) népek közül, akik pusztulásának tanúi? Kik a barátai? A valóságban közömbös, sőt inkább örül a többi nép, hiszen amíg fennáll, amíg erős, fenyegetést jelent. Így Ácsi Lajosnak is csak elvileg, az illendőség kedvéért esik szó a barátairól, de bajos lenne meg is nevezni őket.

Az utolsó nemes temetése után még egy „*furcsa dolog történt. Senki sem akart hazamenni. Pedig temetéseken ilyenkor már általában szétszéled a nép, legfeljebb a családtagok maradnak ott siratni még egy kicsit az elhunytat. [...] Csak álltak ott az emberek a temetőben, hallgatagon néztek maguk elé, fejükön előrecsúszott a fekete kalap, és olyanok voltak, mint a varjak a kopár akácfaerdőben. Majdnem fél óráig álltak így.*”⁴¹ Valahogy úgy, ahogy a régi Magyarország felbomlása után is helyben maradt minden nép, amely tanúja volt széthullásának: akár siratta, akár nem. Így maradt meg a nép például a Délvidéken, az „*akácok alatt*” is. Nem tartom véletlennek, hogy a fenti szimbolikus képben újból megjelennek az akácok, pontosabban az őszi

„kopár akácfaerdő” képe: Szenteleky Kornél *Akácok az őszben*⁴² című emblematikus versében a „kopaszul, szegényen s türelmesen álló” „tarlott bácskai akácok” szintén többértelmű sorsjelképként jelennek meg. Gion regényében harmadszor itt szerepel a fafaj neve (előző két előfordulásának jelentőségére már rámutattam), azaz az akácfa valamennyi előfordulásakor szimbolikus szerepet kap a műben.

Ácsi Lajos neve is szimbolikus, mert a „Lajos” név Gionnál majdnem mindig kiemelt, gyakran jelképes szerepű magyarok neve. Szenttamás magyarságának prominensei többnyire Lajosok a regényekben: Tojzán Lajos a kántor, Koller Lajos az iskolaigazgató, Major Lajos a nyomdatulajdonos, Kálmán Lajos pedig az építési vállalkozó. Hajdú Lacit pedig „tulajdonképpen nem Lacinak hívják, hanem Lajosnak, azaz hogy a szülei Lajosnak szerették volna keresztelni, de vagy rájuk ijesztettek, vagy már eleve óvatosak voltak, hiszen akkor, 1945 elején, még csak formálódott az ország, a társadalmi rend és a nemzetiségi politika, végül is a Ljudevit nevet írtatták be az anyakönyvbe”.⁴³ A *Börtönről álmodom mostanában* című regénynek a magyar szakos Kiss Lajos a főszereplője,⁴⁴ Gion kedvenc (saját) regényének a főhőse pedig Orbán Lajos.⁴⁵

Az a legérdekesebb a Gion írásaiban szereplő Lajosokkal kapcsolatban, hogy – Ácsi Lajoshoz hasonlóan – a minősítetten nagy veszteséget elszenvedő magyarok legtöbbször ezt a nevet viselik: Gál Lajos a trianoni határváltozás miatt bankdóó egyetlen magyar szereplő⁴⁶ az egész életműben, Góda Lajos⁴⁷ és Habenyák Lajos az első világháború két név szerint is ismert magyar áldozata. Egy másik Habenyák Lajos (akit így neveztek volna a szülei) a szerb megszállás utáni önkényeskedés legnagyobb kárvallottja – nyilván szimbolikus magyar áldozata – a tetralógiában: halva született a húszas évek elején, mert a lelketlen szerb földbirtokos nem adott szekeret az anyjának, aki éppen nála aratott, amikor megindult a szülés.⁴⁸ Gunyhósi Lajos és Csorba János – a Jánosokról majd alább lesz szó – az a két magyar, aki büntetlenül elégtételt vehet ugyanezen a szerb gazdán, amiért az feljelentette Török Ádámot.⁴⁹ Péntek Lajos a második világháború egyetlen, a fronton elesett és név szerint említett magyar áldozata a rendszerváltás előtti Gion-művekben, aki ráadásul – ez is nagyon fontos! – a vajdasági magyarokból szervezett brigád halottja;⁵⁰ a drávaszögi Bozóky Lajost pedig a délszláv háborúban tette el láb alól egykori szerb barátja.⁵¹

A pórul járt magyarságot talán azért csupa Lajos reprezentálja Gion műveiben, mert Kossuth Lajos volt az a magyar politikus, aki 1848 tavaszán a szerb felkelők vezérével olyan szópárbajba sodródott, amelyet szimbolikus eseménynek lehet tartani, amely megnyitotta a Délvidék történetének sötét lapjait. Đorđe Stratimirović az anekdota egyik változata szerint ezt mondta: „»– Ha kívánságaink szószerint nem teljesíttetnek, akkor másutt fogjuk keresni azok kielégítését.« Kossuth egyszerre átlátott mindent. Nem birta tovább fékezni magát, felkiáltott: »– Űgy! Akkor

a kard döntsön közöttünk!« *Nem kell azt gondolni, hogy ez a szó idézte fel a szerb lázadást. Készen volt már az. De most fellobbant a láng s elborította az egész alvidéket.*”⁵² – Sokan viszont máig az indulatos Kossuth Lajost teszik felelőssé a délvidéki helyzet eskalálódásáért,⁵³ amelynek legnagyobb kárvallottja a helyben lakó magyarság lett. Azt követően a szerbek már 1848-ban „bejelentették területi igényüket egy önálló tartomány, szerb vajdaság [kiem. az eredetiben] megteremtésére” és „a szerb fejedelemségből önkéntesekkel és fegyveresekkel támogatott szerb felkelés etnikai tisztogató hadműveletekbe kezdett nemcsak a magyar, hanem a német és román falvak ellen is”.⁵⁴

Ácsi Lajos mellett a bivalyok gondozójának, Hofanesz Jánosnak a neve is szimbolikusnak tűnik. Előtagja a kisebbségi sorsot sokszorosan megszenvedő örmény népre utal, hiszen a Hofanesz örmény eredetű név: a „Hovanesz” a magyar „János” név örmény megfelelője. A „János” nevet magyarul és örményül, tehát duplán tartalmazó „Hofanesz János” nevet szintén duplán, azaz két szimbolikus szerepű személy neveként is olvassuk a regényben: a másik, a nevezetes időpontban: 1914-ben elhunyt Hofanesz János neve a már tárgyalt sírkövön szerepel.⁵⁵ A János név sokszorozásának oka az lehet, hogy a név a történetiségben talán a leggyakoribb magyar utónév: az 1772-től 2000-ig sokoldalúan válogatott szövegeket tartalmazó *Magyar Történeti Szövegtárban* a legtöbbször szereplő keresztnév. Gionnál is hasonlólt tapasztalunk: sok más János nevű szereplője – például a földbirtokos Váry János, a főkommunista Bata János, a Novák tanárnő virágait megevő (és ezzel abban a helyzetben szimbolikus nemzeti ellenállást tanúsító) Fenyvesi János, az antifasiszta harcokban szerzett kitüntetésekkel büszkélkedő, így a kisebbségi magyarságot legitimáló „jugoszláv” hős Dukay János⁵⁶ – mellett saját alteregója nevéül is az M. H. Jánost választotta. Hadd jegyezzem meg itt „M. Holló János” neve első, feloldatlanul rövidített betűjéről, hogy minden bizonnyal a „Magyar” szót takarja. Az „M” betű nemcsak jelvény, hanem a kisebbségi lét bélyege is: Szivácon az 1944-es vérengzéskor például „M” alakú sírt ástak, ebbe lőtték bele a magyarokat.⁵⁷

Hofanesz Jánosnak ráadásul nemcsak a regény szerinti „valódi” neve jelképesen kisebbségi (magyar) név, hanem a másik, a Fekete Péter is, ahogy mindenki emlegeti. A név vezetéknevi tagja azokat a „földtúró vakondembereket” idézi, amiknek Gion sokszor nevezte és ábrázolta a helyi magyarokat regényeiben. A teljes név pedig a népszerű kártyajátékra és az ismert slágerszövegre való rájátszással⁵⁸ a szereplőnek azt a vonását emeli ki, hogy „szerencsétlen flótás volt örök életében, ezért is nevezték el Fekete Péternek, no meg a fekete bivalyok miatt”.⁵⁹ Gion Fekete Pétere valóban rendkívül balszerencsés. Elvesztette gyerekeit: az ő kislányai vannak a nevezetes sírban eltemetve; és utolsó kedves állatának a napjai is meg vannak számlálva. Ráadásul tüdőbajos, amely kórt egykor magyar betegségnek⁶⁰ neveztek. Ezt a baját pedig szintén tipikusan magyarnak tartott itallal, pálinkával gondolja orvosolhatni. Elég szomorú perspektíva...

A *Sortűz egy fekete bivalyért* című regény végén csodás módon újra puska-golyókat kapnak a fiúk, mégpedig „legalább hatvan puskagolyót”.⁶¹ Nagyon örülnek neki, mert hatalmas sortűzet akarnak adni az összes fontos, szimbolikus szerepű halott emlékéért. Ki mindenkiért is? Elsősorban Ácsi Lajosért, aki személyében jelképezheti azt a régi, „úri” magyar világot, amely vele együtt kihalt. A fiúk azt akarták, hogy az 1941-42-43-44-ben elhunyt, azaz a kis magyar világot, illetve annak tragikus végét jelképező Hofanesz kislányokért is szóljon az üdvölvés. Meg a Szelíd Róka nevű kisebbségi macskáért is, aki „lehet, hogy jól járt azzal, hogy felrobbantották. Így nem lett vízihulla belőle.”⁶² Ezzel a meghökkentő megjegyzéssel kapcsolatos gioni asszociációink a gyerekkorában egy idősebb szerb társa által majdnem vízbe fojtott írótól⁶³ az 1944-es vérengzések vízbe dobott – vízbe ölt magyar áldozataiig terjednek.⁶⁴ (Gion már első, 1968-as regényébe is rejtett ilyen célzást!⁶⁵) Annál is inkább, mert Fodó tanár úr másutt is minden indoklás nélkül azért fakad ki, hogy még a tanítványaiból is lehetnek vízihullák,⁶⁶ ahogy egyébként Ácsi Lajosból is az lett. Sortűzet akarnak adni a fiúk a *Kárókatona*...-ban szereplő Gergianért is, akinek jelképes szerepére fentebb már utaltam;⁶⁷ és természetesen a Bódi nevű fekete bivalyért is.⁶⁸ (A filmben nincs a regény végén díszlövés, de a sírt kerülgetve a fiúk ott is megemlékeznek a fontos elhunyt szereplőkről: a Hofanesz kislányok és Braun bácsi mellett a bivaly és a Szelíd Róka nevét is ismételve mormolják, s közben égő gyertyákat visznek körbe-körbe.)

Az 1982-es regény címében szerepel a két sortűz. Az első díszlövés 18 golyóval egy kihalóban lévő állat már kimúlt utolsó előtti példányáért történik; a második, a regény végén több mint 60 golyóval a tablószerűen összeszedett valamennyi érdekesen szimbolikus szereplő emlékéért. Haaz 1982-es számból kivonjuk a „több mint hatvan”-at, 1920 körül járunk. Sortűz több mint hatvan golyóval: talán minden egyes évért, amely a kisebbségi létben telt. Meg az előtte volt, még mindig elgyászolatlan korábbiakért. A fájdalmas, viszontagságos múltért és annak megbékélő elfogadásáért: talán ezért kell a legalább hatvan golyó.

JEGYZETEK

* A tanulmány korábbi változata a *Hitel* 2016. januári számában, *Sortűz egy elveszett országért* címmel jelent meg.

¹ Vö.: Sajti Enikő: *Mit tudunk a „még hidegebb napok”-ról?* História, 32. évf. (2010) 1–2. sz. 43.

² Vö.: Kurcz Ádám István: *A katonák még nem jöttek vissza. Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában.* Forrás, 47. évf. (2015) 3. sz. (A továbbiakban: Kurcz, 2015.)

³ Lásd részletesebben: Kurcz Ádám István: *A német identitás szerepe Gion Nándor regényeiben.* Délvidéki Szemle, 1. évf. (2014) 2. sz.

⁴ Gion Nándor: *A kárókatona még nem jöttek vissza.* [1977] In: Gion Nándor: *Az anyagi vigasság.* Budapest, 2010. 193.

⁵ Uo. 205.

⁶ Uo. 253.

- ⁷ Lásd részletesebben: Kurcz, 2015.
- ⁸ Horváth Futó Hargita: *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*. Újvidék, 2012. (A továbbiakban: Horváth Futó, 2012.) 181.
- ⁹ Szabó László rendező, Gion Nándor író, Szabó László – András Ferenc – Jeli Ferenc forgatókönyvíró: *Sortűz egy fekete bivalyért*. Színes magyar filmdráma, 1984. A film az író személyes közreműködésével készült. Amint arról az író özvegye, Gion Eszter beszámolt, a forgatáson is jelen voltak.
- ¹⁰ Gion Nándor: *Sortűz egy fekete bivalyért*. [1982] In: Gion Nándor: *Az anyagi vigasság*. Budapest, 2010. (A továbbiakban: Gion, 1982.) 257.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Uo., 258.
- ¹³ Uo., 259.
- ¹⁴ Gion Nándor: *Testvérem, Joáb*. [1969] In: Gion Nándor: *Börtönről álmodom mostanában*. Budapest, 2008. 136.
- ¹⁵ Uo., 222.
- ¹⁶ Gion, 1982. 259.
- ¹⁷ Vö.: Hajdú Mihály: *Családnevek enciklopédiája*. Budapest, 2010. 348.
- ¹⁸ Gion, 1982. 260.
- ¹⁹ Uo., 278.
- ²⁰ Uo., 279.
- ²¹ Uo., 289.
- ²² Uo., 270–271.
- ²³ Uo., 266.
- ²⁴ Uo., 339.
- ²⁵ Horváth Futó, 2012. 136.
- ²⁶ Gion, 1982. 266–267.
- ²⁷ Uo., 283.
- ²⁸ Uo., 285.
- ²⁹ Uo., 266.
- ³⁰ Uo., 348.
- ³¹ Uo.
- ³² Uo., 333.
- ³³ Uo., 271.
- ³⁴ Uo., 297.
- ³⁵ Uo., 353.
- ³⁶ Uo., 360.
- ³⁷ Vö. pl.: „dr. Tyeremov Dragumir [...] rémuralmat teremtett a színmagyar topolyai járásban. Első dolga az volt, hogy a magyar rendőrséget elcsapta, s 11 helyett Kishegyesen 31 szerb rablógyilkos komitácсиból összeverbuvált rendőrséget állított, kik minden kiszállása alkalmával megérkezésekor a községháza előtt sortűzet adtak. Gyakran megtörtént, hogy a nagyvendéglőben reggelig mulatott s az oda rendelt rendőrség minden pohárköszöntő után sortűzet adott, s ezzel az egész községet rémületben tartotta.” Részlet Limbek Pál, a Szenttamástól északra fekvő Kishegyes 1920. május 15-éig volt vezetőjegyzője 1933-as visszaemlékezéséből. A kéziratból csak a hangletra idézek példát, a szörnyű – gyilkosságig menő – atrocitásokra hely hiányában itt nem.
- ³⁸ Gion, 1982. 359.
- ³⁹ Uo., 359.

- ⁴⁰ Vörösmarty Mihály: *Szózat*. In: Horváth Károly (szerk.): Vörösmarty Mihály összes művei 2. Budapest, 1960. 211.
- ⁴¹ Gion, 1982. 359.
- ⁴² A vers olvasható pl.: Kalangya, 2. évf. (1933) 1. sz.
- ⁴³ Gion Nándor: *Szegény Hajdú Laciról és Harag Györgyről*. [1990] In: Gion Nándor: Véres patkányirtás idomított görényekkel. Budapest, 2012. 75.
- ⁴⁴ Gion Nándor: *Börtönről álmodom mostanában*. [1990] In: Gion Nándor: Börtönről álmodom mostanában. Budapest, 2008. 302.
- ⁴⁵ Vö.: Gion Nándor: *Engem nem úgy hívnak*. [1970] In: Gion Nándor: Az angyali vigasság. Budapest, 2010. 89.
- ⁴⁶ Gion Nándor: *Rózsaméz*. [1976] In: Gion Nándor: Latroknak is játszott. Budapest, 2007. (A továbbiakban: Gion, 1976.) 262.
- ⁴⁷ Gion Nándor: *Virágos Katona*. [1973] In: Gion Nándor: Latroknak is játszott. Budapest, 2007. 178.
- ⁴⁸ Gion, 1976. 273.
- ⁴⁹ Uo., 377.
- ⁵⁰ Gion Nándor: *Az angyali vigasság*. [1985] In: Gion Nándor: Az angyali vigasság. Budapest, 2010. 377.
- ⁵¹ Gion Nándor: *Nem baleset lesz*. [1997] In: Gion Nándor: Műfogsor az égből. Budapest, 2011. 502.
- ⁵² Jókai Mór – Bródy Sándor – Rákosi Viktor (szerk.): *Ezernyolcszáznegyvennyolcz: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*. Budapest, 1898. 79.
- ⁵³ A szerb történetírás természetesen osztja ezt a nézetet, vö.: Boarov, Dimitrije: *Vajdaság politikai története*. Nagy Georgina (ford.). Újvidék, 2012. 235.
- ⁵⁴ Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003. 247.
- ⁵⁵ Gion, 1982. 266.
- ⁵⁶ Uo., 270.; ill.: Dukay János a német katonákat megverte, és „lefektette a kuglipályára. Még beszédet is tartott nekik, miszerint ő a győztes oldalon akarja befejezni a háborút, győztesként fog visszatérni, és jó lesz, ha amazok hárman vigyáznak egy kicsit magukra.” Uo., 296.
- ⁵⁷ Vö.: Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Újvidék, 1991. 58.
- ⁵⁸ Vö.: Zágon István – Eisemann Mihály: *Fekete Péter*. Budapest, 1943.
- ⁵⁹ Gion, 1982. 338.
- ⁶⁰ Bárczi Géza – Országh László (főszerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest, 1959–1962.
- ⁶¹ Gion, 1982. 363.
- ⁶² Uo., 362.
- ⁶³ „Ennek a sajnálatos történetnek olykor nemzeti jelleget adok, lehet, hogy igazam is van. Egy nálamnál jóval idősebb és erősebb szerb fiú akart vízbe fojtani.” (Gion Nándor: *Korai halálaimról*. [1994] In: Gion Nándor: Véres patkányirtás idomított görényekkel. Budapest, 2012. 19.)
- ⁶⁴ „– Elek szolgálatkész, beszarióbecsei magyar ember. Hallgat a jó szóra. Amióta két bátyja a Tiszába fulladt. – Maguk lötték őket bele a Tiszába? – Meghaltak szegények – mondta közönyösen Vladan Drenovakovics. – Elek viszont okult a történelemből, örül a rókabőr sapkának, és megteszi, amit tennie kell.” (Gion Nándor: *Aranyat talált*. [2002] In: Gion Nándor: Latroknak is játszott. Budapest, 2007. 786.)
- ⁶⁵ Gion Nándor: *Kétéltűek a barlangban*. [1968] In: Gion Nándor: Börtönről álmodom mostanában. Budapest, 2008. 96–98.
- ⁶⁶ Gion, 1982. 356.
- ⁶⁷ Lásd még: Kurcz, 2015.
- ⁶⁸ Gion, 1982. 362.